

Natalia Ermakov kaitses doktoritöö Ersa itkudest

15. oktoobril 2014 kaitses Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi doktorant Natalia Ermakov doktoritööd *Эрзянские причитания: традиции бытования и современное состояние / Ersa itkud: traditsioonid ja tänapäev.*

See väitekiri on esimene põhjalikum käsitlus itkužanri ajaloost ja rollist ersa traditsioonilises kultuuris konkreetse piirkonna – Mordva vabariigi Ardatovi rajooni – pärimuse ainetel. Olles ise traditsiooni keskel kasvanud, on Natalia Ermakovil olnud suurepärased eeldused materjali kogumiseks ja interpreteerimiseks. Ta toob väga huvitavaid tähelepanekuid itkude jäädvustamise usundiliste tabude kohta ning kirjeldab ehedas situatsioonis ja kombestikust eraldi esitatud itkude erinevusi.

Oma uurimuses tugineb Natalia Ermakov nii materjali interpretatsioonile kui ka kontekstianalüüsile, lähtudes erinevaist uurimismeetodeist. Kasutatakse nii žanrilist, semantilist kui ka temaatilist itkude analüüsi. Uurimust peetakse aktuaalseks eriti seetõttu, et mordva kirjalik kultuur on noor ja suuline pärand seetõttu kultuuri oluline osa, samas on itkutraditsioon hääbumas. Tema 54 informandist 49 on ersad ja 5 mokšad, valdavalt vanemad naised, aga ka 5 meest. Osa neist elab Eestis. Lisaks on uurija hankinud materjali perioodikast, kirjandusest, arhiivimaterjalidest ja internetiallikatest.

Autor käsitleb nii mordva itkude uurimise ajalugu kui ka ühisjooni teiste soome-ugri rahvaste itkutraditsiooniga. Nii matuste kui ka pulmade puhul on tegemist siirderiitustega, mille tõttu on nii neis kombestikese kui ka itkudes eri rahvastel palju sarnast.

Rääkides itkust kui folkloorižanrist märgib autor, et iga itk on unikaalne, itkeja loob traditsioonilisi elemente kasutades igakord ainulaadse teose. Itkudel on maagiline, psühholoogiline, sotsiaalne, tavandiline ja kunstiline funktsioon. Kuigi viimane pole peamine, on kunstilisel kujundlikkusel itkude struktuuris oluline osa. Poetiliste kujundite hulka kuuluvad epiteedid, personifikatsioon, alliteratsioon, sünonüümilised kordused. On märkimisväärne, et osa itkude vormitunnustest on eriomased ka läänemeresoome itkudele ja regilauludele (*resp.* kalevalamõõdulistele lauludele), nagu alliteratsioon ja sünonüümiline parallelism. Itkude üldisem tunnus on monoloog.

Viidates erinevatele soome-ugri rahvaste muusikauurijatele, tõdetakse, et rida itkude arhailisi muusikalisi jooni on soome-ugri rahvastele ühised. Seejuures on igal rahval kujunenud oma iseärasused.

Peatükis “Ersa itkude arhailised komponendid mordvalaste tavandikultuuri uurimise allikana” analüüsitakse vara-ajaloolisi, sugukondlikke jooni, mis on säilinud eriti rituaalses matustekompleksis. Siin kirjeldatakse mh väga huvitavaid matusekombeid, kus imiteeritakse varalahkunud neiu või noormehe elus realiseerumata pulmi, kasutades “asendajat”. Arhailised jooned on ka ohvrid majahaldjale jm. Tutvustatakse ka rahvusvahelist kommet – pruudipärja edasiandmist järgmisele potentsiaalsele pruudile. Paralleelina võiks märkida, et eesti pulmades on kasutatud selles funktsioonis uuemat saksalaenuulist pruudipärja laulu, kuid näiteks Kihnus on vana tava, mille kohaselt pruut andis edasi sümbolsest oma pearäti veimevakast nooremale õele.

Omaette peatükis analüüsitakse traditsioonilisi elemente ja muutusi itkutraditsioonis Ardatovi rajooni külade materjali põhjal. Märgitakse, et tänapäeval on vanad

matusetavad seostunud uutega, kuid siiani püsib uskumus, et lahkunud, kelle matuserituaale pole täidetud, võivad muutuda "ohtlikeks surnuteks".

Itkudes segunevad leinamotiividega religioossed motiivid, milles omakorda segunevad eelkristlikud (ersade muinasjumaluste poole pöördumised) kristlikega ning vanad matusekombed kiriklikega. Meenutatakse pöördelisi momente inimese elus. Tõstetakse esile peielauda kui matusetseremoonia olulist osa. Rituaalsed toidud on puder, mesi, pannkoogid jm, rituaalne jook on õlu. Kuna usutakse elu jätkumist pärast surma, tuuakse spetsiaalseid toite surnule. Väitekirjas osutatakse võrdlevalt, et haudadel söömine on säilinud ka setudel.

Eraldi alapeatükk käsitleb esivanematekultust, mh seoses 40päevase mälestamise perioodiga. Selle aluseks on usk hauatagusesse ellu ja sellesse, et lahkunud esivanemad võivad mõjutada elavate käekäiku. Sama on olnud eestlastel jt rahvastel. Kultusega on seotud erilised palved ja ohverdamised.

Viidatakse ka mordvalaste ja maride iseloomulikule kirstule, millesse jäetakse üks või mitu ava, mille kaudu lahkunu hing võis tulla maa peale. Osutatakse, et palve jätta hauda pilu või aken kontakti säilitamiseks surnuga esines ka karjalastel ja setudel. Võib lisada, et viiteid sellele leidub ka Võrumaa lauludes. Arvatavasti on tegemist väga ürgse, eelkristliku soome-ugri ühisjoonega.

Eraldi käsitletakse pulmakombeid ja -itke. Mordva pulmades itkesisid peale mõrsja ka ta ema, sõbratarid jt sugulased. Mõrsjal võis olla asendaja, kui ta polnud võimeline ise itkema. Nii oli see ka setudel, kuid viimastel osales mõrsja ise kooris.

Väitekirjas kirjeldatakse pulma üksikuid etappe (kosjad, pulmadeks valmistumine ja pruudisaun) ning mõrsjaitke nendega seoses. Mõrsja pulmaeelse saunaskäigu aluseks oli usk vee puhastavasse jõusse ja saunaskäimise maagilisse mõjusse. Mõrsja tänas oma itkuga sauna haldjat. Paralleelina võib märkida, et Eestis on pulmasauna relikvt säilinud vaid Kihnus pulmanaljana, Karjalas ja Ingeris on aga mõrsja rituaalne saunatamine enne pulmi olnud kasutusel kauem. Mordva mõrsja itkeb kodust lahkumisel lähisugulastele. Itkudes esineb esivanematekultuse motiive ning paralleelina viidatakse Eestiski levinud kombele, kus mõrsja itkes või laulis surnud vanematele nende haul. Mordva mõrsjaitkudes tänatakse ka paganlikke jumalaid, kellelt loodetakse abi edaspidises elus.

Huvitavad kombes seostuvad troitsapäevaga, kus aasta jooksul abiellunud naised heitsid tiiki oma pärjad, millest alates neid loeti abielunaisteks. Itke enam ei esitatud. Töös räägitakse ka pruudi riietest. Paraku ei selgu, kas mordva pruudil olid olemas semantilise tähendusega riided või ehted enne ja pärast abielunaise staatuse omandamist.

Kokkuvõttes märgib autor, et pulmades leidsid aja jooksul aset muutused, kusjuures osa kombeid säilis endisel kujul koos vastavate uskumustega, osa kaotas esialgse tähenduse, ent säilis rituaalse elemendina, osa aga muutus pulmanaljaks.

Eraldi vaadeldakse nekruti- ja soldatiitke, mis olevat tekkinud juba enne sõjaväeteenistuskohustuse kehtestamist Peeter I poolt 1699. aastal. Kahjuks ei maini autor varasemaid sõdu, milles mordvalased on osalenud.

Nekruti ja soldatiitkudes esineb palju sarnasust surnuitkudega. Nekrutiitkudes ja noormeeste kodunt ärasaatmise tavades kajastuvad sotsiaalsed ja poliitilised olud. Ka ilmneb neis vene mõjusid. Autor tsiteerib üht populaarset venekeelset laulu, mida olevat lauldud 1970. aastatel: "Последний нынешний денечек..." jne. Laul pärineb tegelikult Esimese maailmasõja ajast ja oli populaarne ka eesti sõdurite seas. Itkude traditsioon aktualiseerus seoses iga uue sõjaga, kuhu mordva noormehi on saadetud. Viimati olid

sellisteks Afganistani ja Tšetšeeni sõda. Loodetavasti ei too ajalugu edaspidi mordvalastele uusi põhjusi nende renessansiks.

Kõrvuti tavandiitkudega olid levinud tavandivälised itkud. Neis kajastuvad inimeste isiklik saatus ja eluraskused ning neis on ühendatud paganlikud kombed ja uskumused, õigeusu mõjud, ümbritseva tegelikkuse kajastused, keelespetsiifika ja põlvkondade järjepidevus. Võib nõustuda autori arvamusega, et need tekivad vaid sellistes kultuurides, kus olid olemas ka tavandiitkud.

Järeldustes nenditakse, et itkud on oluline osa mordvalaste kultuurist, lisaks kannavad need ka etnilist identiteeti ja ühendavad kogukonda ning rahvust. Surnuitkud elavad tänaseni, itkutraditsiooni peamised kandjad on küldes elavad vanemad naised. Nekrutitkud on aktualiseerunud kriitilistel perioodidel. Pulmaitke enam ei kasutata. Perekonnasündmusi tähistatakse nüüd kohvikutes ja restoranides. Vanade tavade ja itkude taandumise põhjustena nähakse naaberrahvaste mõju, ühiskonna sotsiaalmajanduslikku arengut ja õigeusu mõju. Tavandilaulude asemel lauldakse nüüd nii vene- kui ka mordvakeelseid seltskonnalaule, tantsitakse välismaa muusika saatel. Kultuuri muutuste põhjuseks peetakse ka järsult kasvanud linnastumist alates 1990. aastatest ja üldist globaliseerumist.

Natalia Ermakov toob esile kolm tavandite muutumise suunda: tagasipöördumine vanade tavade poole (surnuitkud), moderniseerumine (itkude kasutamine laval ja muudes uutes vormides väljaspool rituaali, mis vanasti oli tabu) ning kadumine (pulgaitkud on peaaegu kadunud ka küldes). Omakultuuri säilimise soodustamiseks peetakse vajalikuks emakeele ja omakultuuri õpetamist nii koolides kui lasteaedades ning maarahva kultuuri toetamist. Ühe võimalusena nähakse vana pärimuse kasutamist kaasaegsetes harrastusrühmades ja professionaalses kultuuris – teatris, kontsertidel jne.

Väitekiri pakub suurt huvi just rohke autentse empiirilise materjali tõttu, mida selles kirjeldatakse, interpreteeritakse ja mõtestatakse. Huvitavaid nüansse lisab autori isiklik kuuluvus uuritavasse kogukonda, mis suurendab ka järelduste usaldusväärsust. Samas on ta osanud end distantseerida uurijana, sidunud empiirilisi allikaid teoreetilise kirjandusega ning toonud paralleele ka eestlaste jt rahvaste kultuurist. Edaspidi oleks perspektiivne kõrvutada mordva itkutraditsiooni ja pulmakombeid põhjalikumalt karjalaste, vadjalaste ja isurite vastava materjaliga, kus paralleele leidub enamgi kui eesti aineses.

Töö pakub palju uut, huvitavat ja väärtuslikku teavet igale folkloristile ja naaberteaduste esindajale, eriti aga rahvausundi, kombestiku ning itkude uurijale. See on hindamatuks allikaks omakultuuri tundmaõppimisel ja väärtustamisel igale mordvalasele.

Ingrid Rüütel